

MUSIQIY TOVUSHLARNING XUSUSIYATLARI

G.I. Ibrahimjanova

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat
Pedagogika Universiteti katta o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada musiqiy tovushlarning xususiyatlari va turlari, tovushning paydo bo'lish jarayoni haqida batafsil ma'lumotlar yoritilgan. Shuningdek, tovush turlarining bir-biridan o'zaro farqi ham yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: *Musiqa nazariyasi, musiqiy elementlar, tovush xususiyati, shovqinli tovushlar, savodxonlik.*

CHARACTERISTICS OF MUSICAL SOUNDS

ABSTRACT

This article provides detailed information on the characteristics and types of musical sounds, the process of sound formation. The differences between the types of sounds are also highlighted.

Keywords: *Music theory, musical elements, sound properties, noisy sounds, literacy.*

ХАРАКТЕРИСТИКИ МУЗЫКАЛЬНЫХ ЗВУКОВ

АННОТАЦИЯ

В данной статье дана подробная информация о характеристиках и видах музыкальных звуков, процессе звукообразования. Также выделены различия между типами звуков.

Ключевые слова: *теория музыки, музыкальные элементы, звуковые свойства, шумные звуки, грамотность.*

KIRISH

Musiqa darslarida musiqa savodxonligiga oid tushunchalarni shakllantirish o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Chunki bola boshlang'ich musiqa savodxonligiga oid bilimlarni maktabda boshlang'ich sinflarida o'zlashtiradi. Bu hol ayniqsa musiqa san'ati timsolida yorqin namoyon bo'ladi desak mubolg'a bo'lmaydi. Zero, musiqa namunalari bizga hamroh, kundalik turmush tarzimizda bizga —yo'ldosh bo'lib bormoqda. Shu bilan birga musiqaning turli daraja va saviyalarda bo'lgan namunalari hamda ularning turfa ijrochilik san'ati bilan bog'liq holda madaniy hayotimizda bir qator murakkab ko'rinishli —vaziyatlar ham yuzaga kelmoqda. Musiqiy savodxonlik

o'quvchilarni musiqani idrok etishda ko'maklashib musiqiy madaniyatini shakllanishida muhim o'rin tutadi. Bu o'rinda ijro etilayotgan musiqa asarida cholg'uning ham ahamiyati borligini nazarda tutish kerak, albatta. Chunki cholg'u sozlarida o'zlashtirilgan nazariy tushunchalarni amalda sinab ko'rishga imkon yaratiladi.

Asrlar davomida shakllangan va xalqimizning ma'naviy hayotida muhim o'rin olgan milliy chog'ularimizni turli ansambl va ijodiy jamoalar (orkestrlar) tarkibida, hatto Estrada guruhlari tomonidan yangicha talqinlarda qo'llanilayotganini ko'rishimiz mumkin. Bularning barchasi milliy cholg'ularimizning boy tembr-tarovati va texnik imkoniyatlari kengligidan dalolat beradi. Shu bilan birga milliy cholg'ularimiz ijrochiligida repertuar tanlash masalalari baxs munozaralarga sabab bo'lmoqda. Musiqa nazariyasiga oid BMI lari bajarilgan ammo, musiqa darslarida musiqa nazariyasiga oid nazariy tushunchalarni amalda qo'llay olish mavzusi tadqiq qilingan emas. Shuning uchun ushbu mavzuni BMI sifatida tanladik. Afsuzki hozirgi kunda bu muammolar o'z yechimini topgani yo'q. Qayd etilgan muammolarni ilmiy jihatdan anglash, atroflicha tadqiq etish hamda shu asnoda yechimini topish ishlari maxsus tadqiqot orqaligina amalga oshirilishi mumkin.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Musiqaning elementar nazariyasi musiqa savodxonligi, musiqaning asosiy tushunchalarini va ayniqsa, kuyni o'rganishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Ushbu fan doirasida jumladan, musiqiy tovush xususiyatlari, uning nota matnida ifodalanishi texnologiyasi, musiqaning asosiy ifoda vositalari: metr, ritm, lad, garmoniya, ikki tovushning nisbati (interval), uch va undan ortiq tovushlar nisbati (akkord) va ular orqali ifodalanadigan musiqiy mazmun: lad tonalliklarning musiqiy mazmunni ifodalash imkoniyatlari tahliliy o'rganiladi.

Badiiy obraz musiqa asarlarida o'ziga xos tarzda, ya'ni, ma'lum tovushlar va ohanglar sintezi sifatida aks ettiriladi. Musiqa asarlarida shakl va mazmun bir-birini to'ldiruvchi unsurlar sifatida muhim ahamiyatga egadir.

Musiqaning elementar nazariyasi kursida tovush so'zi ikki xil tushunchani bildiradi: birinchisi – *fizik holatdagi tovush*; ikkinchisi – *sezgi holatidagi tovush*dir.

1. Masalan, biror egiluvchan jism, cholg'u asbobi torining tebranishi natijasida havoda uzunasiga taralgan to'lqinli tebranishlar hosil bo'ladi. Bu tebranishlar tovush to'lqinini hosil qiladi. Ular tovush manбайдan turli tomonlarga aylanasimon tarqaladi.

Ushbu hodisaning umumiy zanjiri quyidagicha amalga oshadi: *tovush to'liqini manbai – tovush to'liqlari – eshitish organiga tovush to'liqlarining ta'sir etishi – eshitish analizatorlari orqali qabul qilingan qo'zg'atuvchi ta'sirining bosh miyaga uzatilishi.*

Fizik nuqtai nazardan, tebranishlar o'lchovi sifatida tebranadigan jismning bir sekunddagi tebranishlari soni **gerts (gts)** qabul qilingan.

2. Yangragan tovush to'liqlari eshitish organi tomonidan qabul qilingach, unga ta'sir etadi va asab tuzilmasi (analizator) orqali bosh miyaga o'tib, tovush sezgisini qo'zg'atadi.

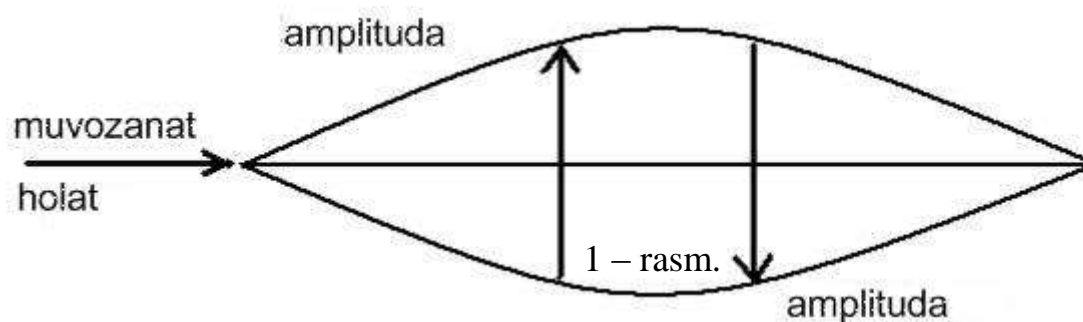
Ma'lumki, biz kundalik hayotda juda ko'p, xilma-xil tovushlarni eshitamiz. Lekin bu tovushlarning hammasi ham musiqada qo'llanila bermaydi. Eshitish organlarimiz musiqaviy tovushlar bilan shovqinli tovushlarni bir-biridan ajratish qobiliyatiga ega. Shovqinli tovushlar masalan, qarsillash, gumburlash, g'ijirlash, shivirlash, dukillash va hokazolar aniq tovush to'liqini balandligiga ega emas, shuning uchun ham bu tovushlar musiqada qo'llanilmaydi⁷.

Musiqaviy tovushning nazariy jihatdan to'rt xil fizik xususiyati mavjud. Ular **balandlik, uzunlik** (cho'zim), **qattiqlik** (tovush kuchi) va **tembr** (tovush tusi) dan iborat.

Yangrayotgan **tovushning balandligi** tebranayotgan egiluvchan jismning tebranish tezligi, ya'ni chastotasiga bog'liqdir. Tebranish qanchalik tez bo'lib tursa, tovush shunchalik baland bo'ladi va aksincha, tebranish qanchalik sust bo'lsa, tovush shunchalik past bo'ladi.

Yangrayotgan **tovushning cho'zimi** tebranayotgan jismning to'liqin amplitudasiga bog'liqdir. Tovushning uzun yoki qisqaligidan uning fizik harakteri o'zgarmaydi, lekin musiqa nuqtai nazaridan tovushning cho'zimi uning yana bir xususiyati bo'lib, muhim ahamiyatga egadir. Tovush cho'zimi tovush manbai tebranishining davom etishiga bog'liq bo'ladi. Masalan, tovush chiqa boshlaganda tovush manbaining tebranishi qanchalik keng bo'lsa, tovushning pasayib borishi ham shuncha uzoq davom etadi. Bunda albatta, tovush manbai bo'lgan jism erkin tebranishi shart.

Yangrayotgan **tovushning qattiqligi** tebranish harakatining kuchiga ya'ni, tovush manbai bo'lgan jismning tebranish kengligiga bog'liqdir. Tebranish harakatlari amalga oshiriladigan fazo doirasi **tebranish amplitudasi** (kengligi) deyiladi (1 – rasmga qaralsin).

Tebranish amplitudasi qanchalik katta bo'lsa, tovush shunchalik qattiq eshitaladi va aksincha.

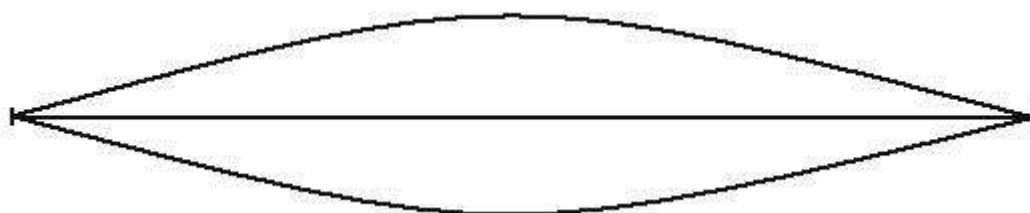
Tembr deb tovushning sifat xususiyati, uning rang-barangligiga aytiladi. Tembr xususiyatlarini ifodalashda his-tuyg'ularga taalluqli turli iboralar qo'llaniladi, masalan: mayin, keskin, yo'g'on, jarangdor, kuychan tovush deyishadi va h.k.

Ma'lumki, har bir cholg'u asbobi yoki inson ovozi o'ziga xos tembrga egadir. Xilma-xil cholg'u asboblarida eshitaladigan ma'lum balandlikdagi tovushlar o'zlarining rang-barangliklari bilan bir-biridan farq qiladi. Tembrning farqlanishi har bir tovushga xos bo'lgan yuqori tonlarning tarkibiga (tabiiy aks-sadolarga) bog'liqdir.

Yuqori tonlar (obertonlar) tovush to'lqinlarining murakkab shakli natijasida yuzaga keladi. Musiqaning elementar nazariyasi fani musiqaning tembr xususiyatlarini keng o'rganmaydi, bu borada cholg'ushunoslik va orkestrrovka fanlari doirasida bahs yuritiladi.

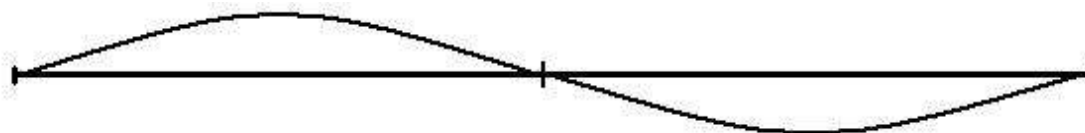
Turli qalinlikdagi tebranuvchi jism masalan: tor tebranayotib, teng bo'laklarga bo'linishi natijasida tovush to'lqinlarining murakkab shakli vujudga keladi. Jismning umumiy tebranishi jarayonida bu teng bo'lakchalar alohida tebranib, o'zining uzunligiga muvofiq keladigan qo'shimcha to'lqinlar hosil qiladi.

Shunday qilib, yuqori tonlar qo'shimcha oddiy tebranish natijasida hosil bo'ladi. Yuqori tonlarning balandligi har xil bo'ladi, chunki ularni hosil qiladigan tebranish tezligi turlichadir. Masalan, cholg'u asbobi torida birgina asosiy ton eshatilganda edi, uning to'lqinlanish shakli quyidagi grafik tasvirga muvofiq bo'lardi:

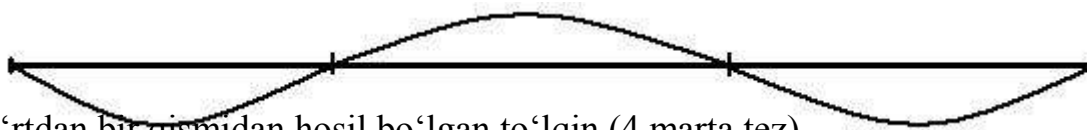

Torning teng yarmidan hosil bo‘lgan ikkinchi yuqori ton to‘lqinining uzunligi asosiy ton to‘lqinidan ikki marta qisqa, tebranish chastotasi (tezligi) esa ikki marta tezroq bo‘ladi va hokazo.

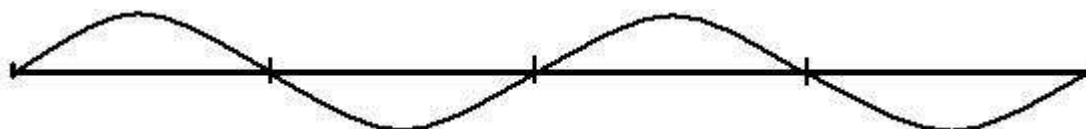
Yarmidan hosil bo‘lgan to‘lqin (ikki marta tez):

Uchdan bir qismidan hosil bo‘lgan to‘lqin (uch marta tez):

To‘rttdan bir qismidan hosil bo‘lgan to‘lqin (4 marta tez)

Torning dastlabki tovushi (asosiy toni) ning tebranish sonini birlik sifatida olsak, yuqori tonlarning tebranish sonlarini quyidagi oddiy raqamlarda ifodalash mumkin: **1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16** va hokazo.

Shuni qayd etish lozimki o‘quvchilarda musiqa savodxonligini oshirishda musiqiy nazariy bilimlarning o‘rni muhimdir.

REFERENCES

1. Abralova M, Galiyeva D. Qo‘shayev A. O‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma. Toshkent, G‘. G‘ulom nomidagi nashriyot – matbaa ijodiy uyi., 2008;
2. Avliyoqulov N. X. Zamonaviy o‘qitish texnologiyalari. Toshkent, 2001;
3. Begmatov S., D. Karimova 6 sinf. «Musiqqa» darsliklari T.,2008
4. Hasanov A. «Musiqqa va tarbiya»., Toshkent., «O‘qituvchi» .,1993;
5. Ismailov Tohir Xushnadbek o‘g‘li; «Formation of student aesthetic competition by teaching the works of Russian classic composers in music culture classes»; «Молодой ученый» №17 (359), апрель 2021 г. <https://moluch.ru/archive/359/80355/>.
6. Karimova D. «Musiqiy pedagogik mahorat asoslari» T., TDPU.,2008
7. Mansurov A, Karimova D. «Musiqqa» 5 – sinf uchun dasrlik. , Toshkent .;
8. T. Ismailov; “THE IMPORTANCE OF RUSSIAN CLASSICAL COMPOSERS IN CLASSES OF MUSIC CULTURE” "Экономика и социум" №1(80) 2021;

-
9. T. Kh. Ismailov; “Musical currents and the formation of Russian classical music” “Вестник магистратуры” 2021. №5 (116);
 10. Shakhlo Khakimovna Kharatova “USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS” Science and Education ISSUE 3, March 2022;
 11. Nishonova Z. T. «Bolalar psixik taraqqiyoti muammolari bo’yicha psixologik maslahatlar berish», Toshkent., 1997;